

Деловая книга, 2003. – 336 с.

3. Кон И. С. Психология ранней юности / И. С. Кон. – М.: Просвещение, 1989. – 255 с.

4. Ремшмидт Х. Подростковый и юношеский возраст: Проблемы становления личности / Х. Ремшмидт; пер. с нем. – М.: Мир, 1994. – 320 с.

5. Современные проблемы исследования синдрома выгорания у специалистов коммуникативных профессий: [коллект. моногр.] / под ред. В. В. Лукьянова, Н. Е. Водопьяновой, и др.; Курск. гос. ун-т. – Курск, 2008. – 336 с.

І. Г. Головська, А. С. Далакова

ВИНИКНЕННЯ СИНДРОМУ ВИГОРАННЯ НА РАННІХ ЕТАПАХ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена дослідженню синдрому вигорання в юнацькому віці. Позначені основні психологічні характеристики юнацького віку. Розглянуто ряд периодизацій професійного становлення особистості та особливості прояву синдрому вигорання на ранніх етапах професіоналізації.

Ключові слова: синдром вигорання, юнацький вік, етапи професійного становлення особистості.

I. G. Holovs'ka, A. S. Dalakova

ORIGIN OF BURNOUT SYNDROME AT THE EARLY STAGES OF PERSONALITY'S PROFESSIONAL BECOMING

The article is devoted to the study of burnout syndrome in adolescence. The key psychological characteristics of youthful age are determined. Series of professional periodization of personality formation and characteristics of symptoms of burnout in the early stages of professionalization are considered.

The syndrome of burnout can be a result of a regressive stage of personality's professional development or a destructive way of solving the professional conflict, which occurs in the transition from one professional stage to another one. This syndrome occurs not only in the period of professional activity, but also at early stages of professional becoming, and that relates it to the youth age.

Keywords: burnout syndrome, youthful age, stages of professional growth.

Подано до редакції 17.05.2013

УДК 159.9 + 37.015.3

І. Г. Головська, Т. Ю. Ушакова

ПСИХОЛОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОГО СПІЛКУВАННЯ

Стаття присвячена проблемі створення психологічних умов розвитку педагогічного спілкування. У роботі здійснено теоретичний аналіз питання педагогічного такту та спілкування. За допомогою методик проведено аналіз сформованості педагогічних навиків та педагогічного такту у майбутніх вчителів та запропоновано практичні рекомендації для розвитку педагогічного спілкування.

Ключові слова: педагогічне спілкування, педагогічний такт, стилі педагогічного спілкування, індивідуальний стиль педагогічного спілкування, бар'єри спілкування.

Актуальність дослідження педагогічного спілкування пояснюється тим, що, зважаючи на специфіку педагогічної діяльності, вчитель саме через спілкування буде складну систему виховних взаємовідносин, що сприяють ефективному вихованню та навчанню дітей. Згідно вікової періодизації, ми знаємо, що провідною діяльністю в молодшому шкільному віці є навчання, тому дуже важливо, щоб педагог дав дитині не тільки необхідні знання для цього віку, а й допоміг сформулювати правильну мотивацію, орієнтовану на пізнання та сприяв гармонічному психічному розвитку учнів. У період підліткового та старшого шкільного віку, коли навчання вже не виступає провідною діяльністю, дуже важливе значення має система відносин «вчитель – учень», котра також будується через систему взаємовідносин вчителя з дітьми й реалізу-

ється через спілкування.

Проблема педагогічного спілкування - багатоаспектна тема, що протягом тривалого часу привертає увагу багатьох вчених. Вивчення цього питання здійснюється в декількох аспектах. По-перше, це визначення структури й умов формування комунікативних навиків педагогів (Ю. Н. Ємельянов, В. А. Кан-Калик, Г. А. Ковальов, О. М. Леонтьев). По-друге, це вивчення взаємовідносин між педагогами та учнями (О. О. Бодальов, С. В. Кондратьєва та ін.). По-третє, дослідження проблем педагогічної етики й такту (Е. А. Гришин, І. В. Страхов та інші) [5].

У зарубіжній психології проблему педагогічного спілкування вивчали Л. Б. Ітельсон, Дж. Колеман, Г. Морріс, А. Глассер, Е. Джонс, К. Девіс, Г. Келлі та інші вчені. [2;5]

Одним з найважливіших питань в сучасному педагогічному спілкуванні є проблема педагогічного такту, що проявляється не тільки в рівні культури спілкування педагога з учнями, а й в повазі до особистості дітей, увазі до їх психічного стану та багатьох інших компонентів. В основі педагогічного такту лежить саме знання психології дітей. Проблема дослідження педагогічного спілкування має великі простори для вивчення психологами як в теоретичному, так і в практичному значенні. Саме завдяки визначенню певних закономірностей спілкування, способів та моделей поведінки з дітьми, психолог має допомогти майбутнім та вже працюючим педагогам досягти успіхів в підвищенні своїх професійних якостей й побудові гармонійних відносин в системі «вчитель – учень».

Метою дослідження є визначення рівня педагогічного такту та особливостей розвитку навичок педагогічного спілкування у майбутніх вчителів.

Аналіз літератури показує, що «педагогічне спілкування визначається як професійне спілкування викладача з учнем в цілісному педагогічному процесі, що проявляється у двох напрямках: організація своїх відносин з учнями й управління спілкуванням в дитячому колективі» [3]. Виходячи з визначення, ми бачимо, що у педагогічній діяльності спілкування набуває функціональний і професійно значимий характер. Воно виступає в ній як інструмент впливу, звичайні умови і функції спілкування отримують тут додаткове «навантаження», тому що із загальнолюдських аспектів переростають у компоненти професійно-творчі [5].

Дослідження процесу педагогічної взаємодії дозволило виділити певні елементи комунікативного процесу. Структуру процесу професійно педагогічного спілкування складають такі чотири етапи:

1. Моделювання педагогом майбутнього спілкування (*прогностичний етап*), що передбачає планування майбутньої комунікативної взаємодії: планування й прогнозування змісту, структури, засобів спілкування.

2. Організація безпосереднього спілкування - захоплення ініціативи, встановлення емоційного і ділового контакту.

3. Керування спілкуванням – цілеспрямована і свідомо організована взаємодія з коригуванням процесу спілкування відповідно до його мети. На цьому етапі відбувається обмін інформацією.

4. Аналіз спілкування – порівняння мети, засобів з результатами взаємодії, моделювання подальшого спілкування. Ця стадія найчастіше називається стадією зворотного зв'язку в спілкуванні, яка може бути змістовною і емоційною. Представлена модель педагогічної взаємодії у реальній педагогічній діяльності може бути не завжди однаковою. Деякі етапи можуть бути згорнутими або недостатньо чітко вираженими. [6]

В дослідженнях В. А. Кан-Калика цікавими постають питання стилів педагогічного спілкування за-

лежно від продуктивності їх виховного впливу. Вченим було виділено п'ять типів:

1. Спілкування на основі захоплення спільною творчою діяльністю – єдність високого професіоналізму педагога та його етичних поглядів. Визначається значною мірою його ставлення до педагогічної діяльності в цілому.

2. Спілкування на основі товариської прихильності. Товариська прихильність – важливий регулятор спілкування взагалі і педагогічного зокрема. А. С. Макаренко стверджував, що педагог, з одного боку, повинен стати старшим товаришем і наставником, з іншого – співучасником спільної діяльності.

3. Спілкування-дистанція. Сутність його полягає в тому, що в системі стосунків педагога і учнів запобіжником виступає дистанція. Проте й тут слід дотримуватися міри. Дистанція виступає як показник провідної ролі вчителя, будується на його авторитеті. До спілкування-дистанції нерідко вдаються вчителі-початківці, які бояться учнів і намагаються таким чином затвердити свій авторитет. Проте такий стиль спілкування, як правило, не досягає мети, оскільки дистанція не може бути підставою педагогічного авторитету.

4. Спілкування-залякування пов'язане в основному з невмінням організувати продуктивне спілкування на основі захоплення спільною діяльністю. Стосовно розвитку творчості або можливості здійснення саме виховного впливу на учнів, а не просто ситуативного керування їхньою поведінкою, даний стиль спілкування є безперспективним.

5. Спілкування-загравання – стиль, пов'язаний з невмінням організувати продуктивну педагогічну взаємодію. Цей стиль спрямований на те, щоб завоювати хибний, дешевий авторитет у дітей, що суперечить вимогам педагогічної етики. Побоюючись спілкування з класом і одночасно бажаючи налагодити контакт з учнями, вчитель зосереджує увагу не стільки на змістовій стороні взаємодії, скільки на проблемах взаємин, які набувають гіпертрофованого значення [6; 7].

Розглянувши вищенаведені класифікації стилів педагогічного спілкування, особливу увагу ми вирішили зосередити на понятті «*індивідуального стилю педагогічного спілкування*». В педагогічному словнику даний термін входить в більш широке поняття «*індивідуальний стиль педагогічної діяльності*» – це сукупність характерних й стійких для даного вчителя задач, засобів й способів педагогічної діяльності й спілкування [3].

Формуючи індивідуальний стиль педагогічного спілкування, педагог повинен виявити особливості свого психофізичного апарату як компоненту творчої індивідуальності, через який здійснюється трансляція його особистості дітям. А потім – звернути увагу на відповідність (невідповідність) своїх комунікативних можливостей індивідуально-типологічним особливостям дітей. Правильно знайдений індивідуальний стиль педагогічного спілкування сприяє вирішенню цілого

комплексу задач: а) педагогічний вплив стає адекватним особистості педагога, процес спілкування з аудиторією стає приємним; б) суттєво полегшується процедура налагодження взаємовідносин з учнями; і в) підвищується ефективність передачі інформації [7].

Але, на жаль, навіть сформувавши «індивідуальний стиль педагогічного спілкування», вчитель може зустрітися з труднощами в процесі взаємодії з учнями. У педагогічній діяльності труднощі в процесі взаємодії між вчителем і учнями досліджуються досить інтенсивно з метою визначення факторів, що впливають на них, що викликають їх причини. Вивчається значення цих труднощів для навчальної діяльності (Н. В. Кузьміна, О. О. Леонтєв, А. К. Маркова, В. А. Кан-Калик, Є. В. Цуканова, В. В. Рижов та ін.) [1; 2; 5; 7; 8]. Важливе значення в дослідженнях цих вчених має поняття «бар'єру спілкування». Так, «бар'єр спілкування» – це суб'єктивне переживання суб'єктом деякої складності, незвичності, нестандартності, суперечливості ситуації. Тому те, що викликає ускладнення у однієї людини, може бути навіть не помічено іншою [1]. Серед бар'єрів професійно-педагогічного спілкування виділяють: 1) бар'єр невідповідності настанов і мотивів; 2) бар'єр побоювання групи; 3) бар'єр відсутності контакту; 4) бар'єр звуження функцій спілкування; 5) бар'єр побоювання педагогічних помилок; 6) бар'єр наслідування [8].

Зазвичай труднощі у взаємодії з учнем виникають у вчителів-початківців, але можуть спостерігатися і в роботі досвідченого педагога. Іноді саме брак відповідних здібностей, навиків заважають педагогу створити гармонійні умови в системі «учитель-учень».

Ще однією, на нашу думку, актуальною проблемою є рівень педагогічної культури та такту сучасного вчителя. І хоча поняття «педагогічна культура» давно включено в практику педагогічної діяльності, цілісне теоретичне вивчення якого стало можливим відносно недавно. У зв'язку з аналізом особливостей педагогічної діяльності, вивченням педагогічних здібностей, педагогічної майстерності вчителя дана проблема знайшла відображення в роботах С. І. Архангельського, А. В. Барабанщикова, Є. В. Бондаревської, З. Ф. Есарєва, Н. В. Кузьміної, М. М. Тарасевич, Г. І. Хозяїнова [5].

Професійно-педагогічна культура вчителя виступає частиною педагогічної культури як суспільного явища. Носіями педагогічної культури є люди, які займаються педагогічною практикою як на професійному, так і на непрофесійному рівнях. Особливості реалізації та формування професійно-педагогічної культури вчителя обумовлюються індивідуально-творчими, психофізіологічними і віковими характеристиками, сформованим соціально-педагогічним досвідом особистості. Розгляд професійно-педагогічної культури неможливий без визначення та дослідження педагогічного такту. Педагогічний такт – це почуття

міри в поведінці і діях вчителя, що включає в себе високу гуманність, повагу гідності учня, справедливість, витримку і самовладання у відносинах з дітьми, батьками, колегами по роботі [3]. Головною ознакою педагогічного такту є його приналежність до моральної культури особистості вчителя. Такт відноситься до моральних регуляторів педагогічного процесу і ґрунтується на морально-психологічних якостях вчителя.

Основними елементами педагогічного такту є: 1) вимогливість і поважність до вихованця; 2) вміння бачити і чути учня, співпереживати йому; 3) діловий тон спілкування; 4) уважність, чуйність педагога.

Професійний такт виявляється: а) у зовнішньому вигляді педагога; б) в умінні швидко і правильно оцінити ситуацію і в той же час не поспішати з висновками щодо поведінки і здібностей вихованців; в) в умінні стримувати свої почуття і не втрачати самовладання у складній ситуації; г) у поєднанні розумної вимогливості з чуйним ставленням до учнів; д) у хорошому знанні вікових та індивідуальних особливостей учнів; е) у самокритичній оцінці своєї праці [9].

Зважаючи на проаналізовану літературу та досліджені основні елементи педагогічного такту, можна підкреслити важливість педагогічної культури педагога як однієї з найважливіших складових формування гармонійних відносин в системі «учитель-учень» та уникнення труднощів в спілкуванні.

З метою дослідження рівня педагогічного такту та особливостей розвитку навиків педагогічного спілкування у майбутніх вчителів були використані методика «Оцінка навиків педагогічного спілкування» [4] та методика «Чи сформовано у Вас педагогічний такт?» [6]. Дослідження проводилось серед студентів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, кількісна вибірка становила 40 респондентів.

У результаті дослідження було встановлено, що в 65% більш вираженні рефлексивно-перцептивні навички спілкування, в 10% навички саморозкриття в спілкуванні та в 35% діалоговий підхід у спілкуванні (рис. 1).

Щодо результатів дослідження рівню педагогічного такту, то 50% групи респондентів, ще не мають достатньо розвинутого педагогічного такту, вони знаходяться на 1-й стадії його розвитку. Інші 50% знаходяться на 2-й стадії розвитку такту, під час якої значних порушень стосовно тактовності вчителя не спостерігається, але викладачу не вистачає майстерності в її застосуванні в різноманітних ситуаціях. Під час дослідження у жодного з респондентів не було визначено 3-ої та 4-ої стадії розвитку педагогічного такту, що характеризуються стійкістю тактовних вмінь, що згодом стають стійкою рисою характеру вчителя.

Аналізуючи отримані дані, робимо висновок про домінування рефлексивно-перцептивних навиків спілкування, це можливо пояснити, зважаючи на те, що вибірка складалася з психологів, в діяльності яких

дуже велике значення має саме «перцептивна сторона» спілкування, тобто процес сприйняття і пізнання

один одного партнерами по спілкуванню і встановлення на цій основі взаєморозуміння.

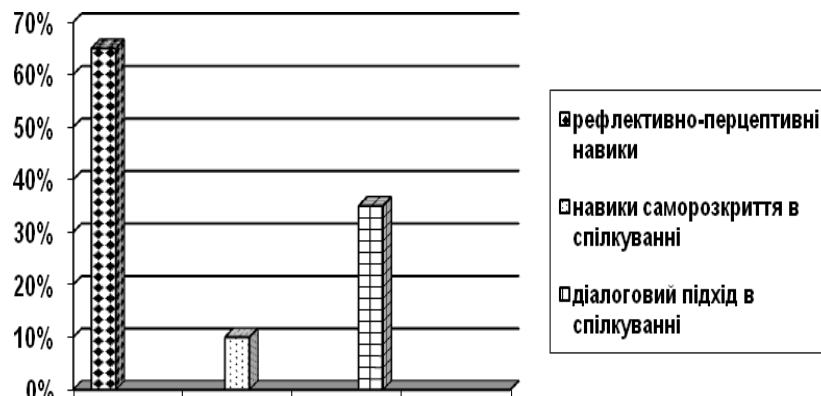

Рис. 1. Показники навичок педагогічного спілкування

Крім того, початкові рівні розвитку педагогічного такту обумовлені тим, що респонденти не мають постійної практики викладання в школі та попри це 50% знаходяться на 2-й стадії розвитку такту, під час якої значних порушень стосовно тактовності не спостерігається, але респонденти визнають, що в них виникають труднощі в непередбачуваних ситуаціях, що в даному дослідженні ми можемо віднести до браку досвіду.

Таким чином, результати дослідження дозволяють зробити висновок, що тактовність не тільки пов'язана з педагогічним спілкуванням, але є невід'ємною складовою цього процесу. Виходячи з отриманих результатів, було встановлено, що в 65% більш вираженні рефлексивно-перцептивні навички спілкування, проте тільки в 10% розвинуті навички саморозкриття в спілкуванні та в 35% – діалоговий підхід у спілкуванні. Тому ми вважаємо, що для покращення навичок саморозкриття та діалогового спілкування ефективним буде використання програми «Вчимося спілкуватися», під час проведення якої вчителі будуть розвивати навички спілкування в ході моделювання певних учбових ситуацій. Наприклад, для розвитку діалогового спілкування та саморозкриття вчителя

можна використати вправу «Усі разом»: один з учасників групи виступає в ролі вчителя, всі інші посідають роль учнів. Завдання учнів – одночасно задавати якомога більше запитань, в цей час вчитель має встигати відповісти на поставленні запитання та намагатися перевести розмову в колективний діалог, де на питання відповідає не тільки сам вчитель, а вся група учнів.

Подібні вправи направлені саме на розвиток певних навичок спілкування для даної групи, мають ще доповнюватися вправами на розвиток тактовності, бо, згідно з дослідженням, для даної групи характерним є розвиток такту на 1-й та 2-й стадіях, що характеризується браком майстерності в застосуванні педагогічного такту в різноманітних ситуаціях. У цьому випадку корисним буде моделювання нестандартних ситуацій і рефлексія кожного учасника групи з метою вдосконалення власного рівня педагогічного такту. Особливо корисним для цієї групи молодих вчителів буде вдосконалення та доведення до автоматизму власного педагогічного такту. Попри все вищенаведене, дана проблема є актуальною для психологів через її недостатнє вивчення в практичному сенсі, відсутності певних способів формування і розвитку педагогічної культури спілкування.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бодалёв А. А. Личность и общение / А. А. Бодалёв. – М.: Просвещение, 1983. – 271 с.
2. Зимняя И. А. Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – Ростов н/Д.: Феникс, 1997. – 480 с.
3. Коджаспирова Г. М. Словарь по педагогике / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М.: Март, 2005. – 448 с.
4. Макаровская И. В. Коммуникативная компетенция и представления учителя о себе: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / И. В. Макаровская. – СПб., 2003. – 196 с.

5. Сластенин В. А. и др. Педагогика / В. А. Сластенин и др. – М.: Академия, 2002. – 576 с.
6. Станкин М. И. Профессиональные способности педагога: Акмеология воспитания и обучения / М. И. Станкин. – М., 1998.
7. Столяренко Л. Д. Педагогическая психология / Л. Д. Столяренко. – Ростов н/Д.: Феникс, 2003. – 544 с.
8. Філоненко М. М. Психологія спілкування / М. М. Філоненко. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 224 с.
9. Ягупов В. В. Педагогіка / В. В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с.

I. Г. Головская, Т. Ю. Ушакова

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ УСЛОВИЯ РАЗВИТИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ОБЩЕНИЯ

Статья посвящена проблеме создания психологических условий развития педагогического общения. В работе совершен теоретический анализ опроса педагогического такта и общения. С помощью методик произведен анализ сформированности педагогических навыков и педагогического такта у будущих учителей и предложены практические рекомендации для развития педагогического общения.

Ключевые слова: педагогическое общение, педагогический такт, стиль педагогического общения, индивидуальный стиль педагогического общения, барьеры общения.

I. G. Golovs'ka, T. Yu. Ushakova

PSYCHOLOGICAL CONDITIONS OF PEDAGOGICAL COMMUNICATION DEVELOPMENT

The article deals with a problem of creating psychological conditions for the development of pedagogical communication. The theoretical analysis of the problems of pedagogical tact and communication is carried out in the article. With help of different methods the analysis of future teachers' pedagogical skills and tact formation is performed and practical recommendations for the development of the pedagogical communication are proposed.

This issue is relevant for psychologists because of its improper study in practical sense, the absence of certain means of formation and development of pedagogical communication culture. With help of communication a teacher creates a complex system of educational relationships that promote an effective training of children.

Keywords: pedagogical communication, pedagogical tact, pedagogical communication style, individual style of pedagogical communication, communication barriers.

Подано до редакції 08.05.2013
